

תורת אביגדור

הגאון ר' אביגדור מילר זצ"ל

פרשת אחרי מות תשפ"ב

רצוננו לעשות רצונך

זהו דבר בלתי יאומן. אף קרבן אינו מכפר אלא אם כן קודם לכן שב האדם בתשובה.

מה שאתם שומעים כעת הוא דבר מדהים ביותר! אדם חוטא במזיד, לדוגמא הוא גילח את זקנו בתער, והוא לא חזר בתשובה כלל, הוא אפילו לא הרהר בתשובה. וכעת, רק בגלל ששעיר נדחף מעבר לצוק, החוטא נטהר מחטאו! עכשיו הוא אדם נקי מעבירות. כך כותב הרמב"ם באופן מפורש! זהו המקום היחיד בכל התורה כולה שבו אנו מוצאים מושג מעין זה. הן אמנם, השעיר אינו מכפר על העבירות כולן - הוא אינו מכפר על חייבי כריתות וחייבי מיתות בית דין, וכן על שבועת שווא ושבועת שקר, אלא אם כן עשה האדם תשובה, אולם על כל שאר העבירות שבתורה, על עשה ועל לא תעשה, הוא מכפר אף בלא תשובה! תופעה מעין זו, של קרבן ששונה כל כך משאר הקרבנות שבתורה, דורשת ממנו לנסות ולעמוד על טיבה וענינה.

מתעוררים לתשובה מהקרבנות

איננו מתיימרים להבין את טעמי מצוותיו של השי"ת, אולם בעסקינו בסוגיא זו של שעיר המשתלח, עומדים לנגד עינינו דברי הרמב"ם במורה נבוכים (ג, מו) שכותב: "אלו המעשים כולם משלים להביא מורא בנפש עד שתתפעל לתשובה". מדברי הרמב"ם אנו לומדים שבחלק מהלכות עבודת הקרבנות ישנם לקחים שהם כל כך ברורים ומובנים מאליהם, עד שאין ספק שהקב"ה מצפה מאיתנו ללומדם היטב, להביא מורא בנפשנו, ולהתפעל לתשובה. ועל אף ששעיר המשתלח מכפר אף על מי שלא עשה תשובה, מכל מקום "המעשים" בעצמם, פירוש, עיון בפרטי הלכות עבודת השעיר המשתלח והבנתם אל נכון, אמורים להקנות לנו דעת חדשה, השקפות ושייכות חדשות, שיעוררו אותנו לשוב אל בוראנו.

השאלה הראשונה אותה עלינו לשאול את עצמנו היא: מה כל כך מיוחד בשעיר הזה שבכוחו להביא כפרה כה גדולה? וכדי לענות על שאלה זו, עלינו לעיין בדברי המדרש (בראשית רבה סה, טו), שאומר: "וְנִשָּׂא הַשְּׂעִיר עִלְיוֹ, זֶה עֲשׂוֹ, שְׁנָאֵמֵר הֵן עֲשׂוֹ אֲחֵי אִישׁ שְׂעִיר". עשו נולד

קרבן יוצא דופן

בפרשת אחרי מות אנו לומדים אודות השעיר לעזאזל, הקרבן המיוחד של יום הכפורים. כל מי שאי פעם למד מסכת יומא יודע ששעיר זה הינו חלק חשוב ביותר מעבודת היום; גם מי שרק ילמד את הפסוקים או יפתח את המחזור ליום הכפורים יוכל לחוש את גודל המעמד הזה שילוח השעיר. ועדיין, עם כל חשיבותו של השעיר לעזאזל, האמת היא שאין לנו כל כך הבנה במשמעותו וענינו.

זוהי כפרה יוצאת דופן במיוחד: מצד אחד, השעיר הוא קדשים, אך עבודת הקרבן אינה דומה לשאר הקרבנות. עיקר עבודת השעיר אפילו אינה מתבצעת בבית המקדש. השעיר נלקח הרחק מירושלים אל הרי יהודה השוממים, ועבודתו כלל אינה דומה לעבודת הקרבנות המוכרת לנו. בכל שאר הקרבנות, אנו שוחטים את הבהמה ואחר כך זורקים את דמה על המזבח, וברוב הקרבנות אף מקטירים את החלבים והאימורים על גבי המזבח, ובקרבן עולה אף את איברי הבהמה. לעומת זאת, את השעיר לעזאזל לא שוחטים כלל, לא זורקים את דמו, ואף חלק ממנו אינו מוקטר לה' על גבי המזבח. תחת זאת מוליכים את השעיר אל המדבר ומביאים אותו אל צוק גבוה, "ודחפו לאחוריו והוא מתגלגל ויורד ולא היה מגיע לחצי ההר עד שנעשה אברים אברים" (משנה יומא סז, א) זוהי עבודתו של קרבן זה. כך אנו מביאים קרבן לה'. דבר מדהים ביותר!

כפרה יוצאת דופן

ובכל זאת, שעיר זה, אף שאינו נראה כלל כקרבן - אין לו ולא אחד מהמאפיינים של קרבן - משיג כפרה מיוחדת במינה. מי שיעיין בדברי הרמב"ם בהלכות תשובה (פ"א ה"ב) יראה שכח כפרתו של השעיר המשתלח הוא עצום, ויש בו דינים שלא מצאנו באף קרבן אחר.

ידוע שרוב רובם של הקרבנות אינם מכפרים אלא על מי שחטא בשוגג, אך השעיר לעזאזל הוא יוצא מן הכלל הזה, ומכפר אף על המזיד. ולא זו בלבד, אלא שהשעיר לעזאזל מכפר גם על אלו שלא שבו בתשובה על חטאם!

הניחו תפילין, שמרו שבת וכשרות, ולמדו תורה בכל יום. פעם היהודים הקפידו על הכל! ומה קרה? האם אתם חושבים שפתאום, ביום בהיר אחד, הם פשוט השליכו את הכל מאחורי גבם?! התשובה היא שזו לא אשמתם של היהודים - הם היו קרבנות של עשו וזרעו.

בקראקוב, לפני שלוש מאות וחמישים שנה, יהודי שהעז ללכת ברחוב גלוי ראש היה חייב להיות אמיץ מאד! באותם ימים, היה צורך במעט מאוד בחירה חפשית כדי להתנגד לתפלותם של הגויים. אם היצר הרע היה מגיע אל יהודי בקראקוב ומנסה לשכנע אותו להוריד את הכובע, הוא היה נתקל בהתנגדות עזה, שכן ללכת גלוי ראש בקראקוב פירושו היה להסתכן בחבלת ראש רצינית... להיות יהודי פירושו היה שעליך להתנהג כמו יהודי - לא היו שתי דרכים בזה.

פטפוטי דאורייתא

כאשר השפעתו של עשו לא היתה נוכחת, כל האווירה של הקהילה היהודית היתה שונה לחלוטין ממה שאנחנו מכירים. קראקוב היתה עיר שבה הילדים ברחוב היו מפטפטים בדברי תורה. אלו לא דברים שאני אומר אותם, אלא נכתבו על ידי ההיסטוריון היהודי הידוע "גרץ", שהיה משונאי התורה. אפילו אויב התורה כמותו לא יכול היה להתכחש לאמת היסטורית זו, הניתנת לאימות! הוא כותב שילדים פטפטו בדברי תורה ברחוב! שיחם וסיגם של הנשים היה בלשון הגמרא, כי זו היתה שפת העם. כל מילה שלישית באידיש היא מילה מהגמרא, והסיבה לכך היא, שכאשר היהודים לא היו עסוקים בענייני גויים, כשהם חיו בסביבה טהורה, הם הצליחו להישאר אומה של "יעקב איש תם".

מדוע אם כן עזבו היהודים את הסביבה המוגנת והתמה שלהם באירופה? מה גרם להם להגר לאמריקה? היו אלו הרדיפות של בני עשו. עשו הוא זה ששיבש את הקהילות היהודיות, קהילות שהתקיימו במשך מאות שנים; קהילות עם דרך ברורה ומוגדרת. מי פירק את הישיבה בסלבודקה? הרוסים! באותה תקופה, הישיבה סיימה זה עתה לבנות בנין חדש ויפה; הישיבה היתה מאוד עניה, ולקח לה חמש עשרה שנה לאסוף את הכסף הנצרך עבור בניית הבנין החדש. הייתי שם בחנוכת הבית; היתה זו שמחה גדולה ביותר! ואז, זמן לא רב לאחר שעזבתי את הישיבה, נכנסו הקומוניסטים אל העיר, ולקחו את הבנין מהישיבה והפכו אותו לבנין של עובדים או משהו מעין זה. מי החריב את הישיבות? מי החריב את יהדות רוסיה? הגויים! מי הרס את כל מה שבנינו בדקדוק ובעמל רב? עשו!

חורבנה של היהדות באמריקה

יהודים אלו, אשר נאלצו לגלות אל אמריקה, הגיעו לכאן, למקום בו לא היתה קהילה, ולא היה אף ארגון.

"כְּלוּ כְּאֶדְרֵת שְׁעָר", כמו שעיר עיזים, ומשום כך נקרא "שעיר", ואף ארצו נקראה "הר שעיר" - הארץ שבה חי עשו, האיש השעיר.

ונשא השעיר עליו את כל עוונות - תם

מבינים אנו אם כן, שכאשר אנו מובילים את השעיר אל עבר המדבר, השעיר הזה הוא בעצם עשו. וכאשר אנחנו מגיעים אל הצוק, הצוק שבו מתרחש מעשה הכפרה, עשו הוא זה שאנחנו דוחפים אל התהום. וזהו זה; בזה מסתיים הטקס כולו! אנחנו משליכים את עשו אל מעבר לצוק, וזוכים לכפרה! מושג מדהים ביותר! כיצד ניתן להבין זאת - שבדחיפת שעירו של עשו אל העזאזל, זוכה עם ישראל לכפרה כה גדולה ועוצמתית?!

כדי להבין טוב יותר את הדברים, עלינו לשים לב, שהשעיר הזה אינו נדחף אל התהום לבדו, אלא יש בני לווי המצטרפים אליו. כאשר אנו משליכים את השעיר אל העזאזל, יחד עמו אנחנו משליכים משא כבד. "וְנָשָׂא הַשְּׁעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם אֶל אֶרֶץ גְּזֵרָה וְשִׁלַּח אֶת הַשְּׁעִיר בְּמִדְבָּר" (ויקרא טז, כב). ודורש המדרש, "אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם, עֲוֹנוֹת תָּם, שְׁנָאֵמַר וַיַּעֲקֹב אִישׁ תָּם". בני יעקב איש תם, מעמיסים על כתפיו של עשו את כל חטאיהם, אפילו עוונות במזיד, ומובילים אותם אל הצוק הסלעי.

כיצד מתבצעת הכפרה יוצאת הדופן הזו? בכך שאנחנו מאשימים את עשו! אנחנו מטילים את אשמת עוונותינו על כתפיו של עשו, ודוחפים את השעיר, ויחד עמו את העבירות שלנו, אל התהום. עשו ומשא העבירות שלנו מתנפצים אל צלע ההר, ואנחנו נשארים זכים וטהורים.

האם זה הוגן?

וכאן מנקרת בראשנו שאלה, שאין לנו להעלם ממנה: האם זה הוגן? האם העברות של יעקב הם אשמתו של עשו? זוהי שאלה גדולה - לכל הפחות **לדעתי** זו שאלה גדולה. מה זה אשמתו של עשו שעם ישראל חטאו במשך השנה? כיצד אנחנו משליכים את עשו מעבר לצוק, ויחד עמו יורדים כל חטאינו לתהום? היכן הוא היושר והצדק?

התשובה לשאלה זו היא, שזהו היושר והצדק הגדולים ביותר. ומדוע? כי הסיבה לרובם ככולם של העבירות של יעקב הלא הוא עשו. כמובן שאין כוונתי להאשים רק את דודנו עשו בעצמו - הוא רק משל לכל אומות העולם. הגויים הם אלו הנושאים באחריות לכל אותם יהודים שהוטעו על ידי דעות הכזב שלהם. כמעט תמיד ניתן לשייך את החסרונות והפגמים של עם ישראל אל הגויים.

הקרבנות של עשו

עד לפני כשבעים שנה (שנת תרע"ה), בכל העיירות הקטנות באירופה, ואפילו בערים הגדולות, רוב היהודים

בעם ביד רמה. כל פרט ופרט מהחיים היהודיים היה תחת פיקוחם של הסנהדרין. יהודי לא יכול היה לנהוג כפי העולה על רוחו - הסנהדרין היו שם כדי לפקח ולשלוט!

השעירים לבית רומי

מי היו אלו שביטלו את הסנהדרין? היו אלו הרומיים, בניו של עשו. ובכן, מי פרק את מערכת עבודת ה' המבוססת של עם ישראל? מי הרס את קהילות הקודש? מי הגלה אותנו לבין אומות העולם השפלות והנבזות, בעלות הדעות המזוהמות, שזיהמו אף אותנו? עשו! לכן עשו הוא זה שצריך לשאת את חטאינו על כתפיו, כי הוא האשם. כמובן שהבחירה שלנו עומדת בעינה - היא חיה וקיימת, אין בכך כל ספק. בידו של כל אחד ואחד לבחור להתנגד להשפעות של עשו. אולם ברור לכל שאם מגיע אדם ומשבש את כוונותיו הטובות של חברו; הוא רודף אותו, ואז מפתה אותו, לוחץ עליו, ולבסוף חברו נכנע, המפתה אינו חף מפשע. אמנם חברו אשם בכך שלא נלחם כנגדו ולא עמד על שלו, אבל המפתה הוא האשם בתמונה. הוא זה שצריך להיות מושלך אל התהום.

רצוננו לעשות רצונך

בגמרא במסכת ברכות (יז, א) מובא, שכנסת ישראל פונה לקב"ה ואומרת כך: "רְבוֹן הָעוֹלָמִים גְּלוֹי וְיָדוּעַ לְפָנֶיךָ שְׂרָצוֹנֵנוּ לַעֲשׂוֹת רְצוֹנְךָ". מטבעו, ישראל עם קדושים, רוצה בכל לבו לעשות את רצון ה'. "זְמִי מְעַכְבֵּךְ?" - יש משהו שמעכב אותנו! הביטו סביבכם וראו שמהו כאן לא בסדר; יהודים רבים כל כך רחוקים מאוד מ"לעשות רצונך". וגם החרדים לדבר ה' - זה לא כל כך קל; אנחנו לא תמיד עושים את רצון ה'. אבל אנחנו רוצים! רצוננו לעשות רצונך!

ובכן, שואלת הגמרא, "זְמִי מְעַכְבֵּךְ?" - מי הוא זה שמונע מאיתנו לעשות את מה שאנחנו רוצים באמת לעשות? ותשובת הגמרא היא, שאחד המעכבים הלוחצים ביותר הלא הוא, "שְׂעֵבוֹד מְלִכוּיּוֹת" - העובדה שאנחנו נתונים לגחמותיהם של אומות העולם. הן אמנם, המושג שעבוד מלכויות כולל בתוכו דברים רבים; זהו שם כולל עבור הרבה ממה שאנחנו סובלים מאומות העולם. הזכרתי כבר את השעבוד של להיות מוגלים ממקום אחד למשנהו, והתמוטטותם של קהילות הקדש. והם לא העבירו אותנו בצורה עדינה. לא ולא, הם עשו את זאת בעזרת מסעי צלב, פוגרומים ואינקוויזיציות. הם עשו זאת עם טלאי צהוב ומשרפות. ורק משום כך הם ישאו באחריות נצחית בכך שהם מנעו מאיתנו לעשות רצון בוראנו.

הסכנה שבחירות

עם זאת, ישנו שעבוד נוסף, שזרע הרס גדול עוד יותר בעם ישראל. לפני כמה מאות שנים, הגיעה לעולם סכנה

בארה"ב יש חוק חינוך חובה, וכדי להקים מוסדות של תורה יש צורך בכסף; יהודים אלו לא היו מנוסים בכך - הם מעולם לא הקימו שם מוסד חינוכי. אז ילדיהם נשלחו לבתי הספר הממלכתיים, וזו היתה תחילת חורבנה של יהדות אמריקה.

באמריקה עצמה, מאות אלפי משפחות יהודיות נעלמו ונמחקו. הם עזבו את מקומות היישוב היהודי, התיישבו בין הגויים ושם הם אבדו לעם ישראל לנצח; רבים ניסאו בנישואי תערובת ר"ל, שזוהי האם של כל הטרגדיות! עד שהגיעו גדולי ישראל מאירופה והקימו קהילות של יראים ושלמים, יהודי ארה"ב נטרפו של ידי דרכיו של עשו.

מי שמסתכל על הרחוב של היום רואה את הנוער היהודי האמריקאי - היום זה כבר לא רק הנוער, זה גם הדור הוותיק - רבים מהם נהרסים והולכים. הסתכלו בכל הפרברים של ניו יורק - כל כך הרבה יהודים הולכים לאיבוד. רחובות שלמים שאין בהם ולו יהודי שומר שבת אחד. ראו מה שקרה כאן בארה"ב. רבים כל כך מהנוצרים הולכים לכנסיה ביום ראשון, אבל כמה יהודים הולכים להתפלל בבית הכנסת בשבת?

מדוע כל זה קרה? האם היהודים הם אומה כל כך בלתי נאמנת? בוודאי שלא! אין אומה נאמנת כמונו. יהודים לא היו מחללים שבת ומשליכים את התפילין שלהם; איננו אנשים מרושעים! אז על מי מוטלת האשמה לשימוזן הרוחני העצום הזה, לחורבן הנורא של הרחוב היהודי שעזב את התורה? יש להטיל את האשמה על גבו של עשו. הגויים הם המרושעים, ורק בגלל מאמציו של עשו, אשר לעולם לא ניח לנו לנפשנו, כל כך הרבה יהודים נהרסו. עשו הוא זה שפירק את קהילות ישראל המפוארות. הם היגלו אותנו מעיר לעיר וממדינה למדינה. ובבתינו החדשים היינו צריכים להתחיל לבנות הכל מחדש, מכלום. עשו הוא זה שהרס את חיי הקהילה היהודית בקראקוב, בסלבודקה, ובכל כך הרבה עיירות נוספות.

שעירי האינקוויזיציה

למען האמת, זה התחיל עוד הרבה קודם לכן. בספרד חיו קהילות יהודיות ותיקות ומכובדות, אולם עשו גירש אותם באכזריות. המלך פרדיננד והמלכה איזבלה ימח שמם גירשו את יהודי ספרד, ובכך שברו את חייה של קהילה יהודית מפוארת זו.

הבה נחזור עוד יותר אחורה: מה עשו היהודים בספרד? היה עליהם להיות בבבל, שם הם חיו במשך אלף שנה. קהילה בת אלף שנה - זו דוגמא לקהילה מיושבת וקבועה; בבבל, עם ישראל כולו הקפיד על קלה כבחמורה! אז למה הם לא נשארו שם? שוב היה זה עשו! ומה הם בכלל עשו בבבל? כולם הלא היו צריכים להיות בארץ ישראל, עם בית המקדש, תחת הנהגתם של חכמי התורה, ששלטו

ליצנות, אתאיזם, אבולוציה. האווירה של עבודה זרה, אתאיזם וחומרניות תוקפת אותנו מכל עבר.

בר מצוה לועזית

בימינו, כשעוברים על יד תלמוד תורה, רואים דברים מסוימים שמתרחשים שם. ילדים טהורים ויקרים, ובכל זאת, הם מתנהגים כמו גויים. איני רוצה לפרט, אבל ילדים ונערים טהורים אלו מתנהגים כמו גויים. המשחקים שלהם הם משחקים של גויים, הספורט שלהם הוא ספורט של גויים. צורת הדיבור, נושאי השיחה, אלו הם דיבורים של עשו. כשמתתפים בשמחת בר מצוה ניתן לראות שהם גם רוקדים כמו גויים. הכל בדרכי הגויים. ליהודים יש דרך משלהם כיצד דברים אלו צריכים להראות, ובמקום זאת, הם חושבים כמו גויים, עם מחשבות של גויים.

ברוך ה', אנחנו שמחים בנערים אלו! אני שמח בהם. כן ירבו וכן יגדלו. אני אוהב אותם! נערים טהורים אלו טובים פי אלף מהגויים הטובים ביותר. ועדיין, הם לא מבינים עד כמה הם מושפעים מהעולם שבחוץ.

בפרשת ואתחנן (דברים ד, כז-כח), התורה הקדושה מזהירה אותנו פן 'וְהִפִּיץ ה' אֶתְכֶם בְּעַמִּים... וְעַבְדְתֶם שָׁם אֱלֹהִים מֵעֵשָׂה יְדֵי אֲדָם'. אין כוונת הפסוק שעם ישראל בגלותו ישתחוו לפסל ח"ו, אולם עצם הימצאותנו בין הגויים היא כמו עבודה זרה - אי אפשר לברוח מזה. עמדותיו של עשו מוחדרות אל תוך ראשך יומם ולילה, עד שנמצאת משתחוה לדעותיהם של הגויים. חלקנו מושפעים פחות, חלקנו מושפעים יותר, אבל כולנו מושפעים.

מלחמתם של צדיקים

כך כותב הרמב"ם בפירושו: "דָּרַךְ בְּרִיתוֹ שֶׁל אָדָם לְהִיטֵב נַמְשֵׁךְ בְּדַעוֹתָיו וּבְמַעֲשָׂיו אַחַר רֵעֵיו וְחֻבְבָּרָיו וְנוֹהֵג כְּמִנְהַג אֲנָשֵׁי מְדִינָתוֹ" (פ"ו מהלכות דעות ה"א). אין אפשרות להימנע מזה! דעו לכם, שגם גדולי ישראל, כאשר באו מאירופה לאמריקה, ברגע שהם ירדו מהאניה היו צריכים להילחם כנגד השפעת הסביבה. כ"ק האדמו"ר ר' יואל מסאטמר זצ"ל, ברגע שכף רגלו דרכה על אדמת אמריקה, נאלץ להשיב מלחמה שיערה. הוא היה מסובב בעשו, והציבור כולו היה עסוק בלמלא את ראשם בערכים האמריקאיים.

השפעתו של עשו באמריקה משפיעה על כולנו - זה קורה ממש עכשיו, ברגע זה. מי שמתגורר באמריקה, יהפוך להיות אמריקאי. בלתי אפשרי לאדם להימנע מלהיות מושפע מהמדינה בה הוא חי. זה נכנס לאוזניים, לעיניים, והגרוע מכל, זה נכנס לראש שלך. אל תטעה את עצמך. זה קורה בכל חלק מחייך. עצם העובדה שאני

גדולה ביותר, התקופה שנקראת: "עידן הסובלנות". נפוליאון - וכך גם אחרים - שברו את החומות שהקימה הכנסייה; והתמוטטותם של מחסומים אלו גרמה לנו נזק לא פחות מאשר ההרס שנכפה על קהילות הקדש בעבר. הנאורות, הסובלנות, החופש והשוויון, הפכו לאחד הנסיגות הקשים והגרועים ביותר בהיסטוריה של אומתנו.

כאן באמריקה אנחנו חופשיים - יש לנו חירות כמעט בלתי מוגבלת, ועלינו להודות לקב"ה על כך. אחרי הכל, אמריקה היא מדינה טובה. באנו לכאן ממדינות שבהן נרדפנו, ומדינה זו נתנה לנו את כל הזכויות. אני שהיתי באירופה במשך מספר שנים, כאשר נסעתי ללמוד בישיבת סלבודקה, וכשחזרתי לארה"ב הבנתי עוד יותר כמה זו ארץ מבורכת; מדינה זו היא מתנה מאת הבורא אלינו. האם אין אנחנו מחוייבים להעריך את זה?! כמובן שאנחנו משלמים מיסים, כמובן שאנו שומרים על החוק. אני אפילו אומר שעל כל יהודי להניף מחוץ לביתו דגל של ארה"ב בארבעה ביולי [יום העצמאות של ארה"ב]. אינני אומר שמי שלא נוהג כן הוא חוטא, אולם אני סבור שזהו דבר טוב. אין בכך כל סתירה להיותנו יהודים חרדים. גם אנחנו מניפים את הדגל מחוץ לבית מדרשנו ברביעי ביולי. בוודאי שעלינו להיות נאמנים למדינתנו.

המבול של אמריקה

תשאלו אותי, מה הבעיה אם כך? חופש, חירות! הכל טוב; איזה שעבוד יש כאן?! התשובה היא, שזה עצמו הוא השעבוד הגרוע ביותר! אין דבר גרוע יותר מאשר להיות חופשי לאמץ את דרכם ודעותיהם של הגויים. "הַשְׁתָּא עֲבָדִי" - במדה מסוימת, אנחנו עבדים היום - עבדים לסביבה שלנו. מי שחי בין הגויים אינו באמת חפשי, כי העבדות הגרועה מכולן היא העבדות להשפעת הגויים.

יותר אנשים הלכו לאיבוד במשרפות הסובלנות, מאשר אלו שנרצחו בשואה. לשואה הרוחנית אין אח ורע. אני זוכר כיצד בשנות השלושים, לא ניתן היה למצוא בת ישראל חרדית; היה זה דבר שלא היה בנמצא. גם בחור חרדי היה דבר נדיר. בכל אמריקה היתה רק ישיבה אחת. בחוץ, כולם הלכו לאיבוד, כי אמריקה טרפה את תושביה היהודים. היה זה הפסד איום ונורא! שעבוד המלכויות הזה, להיות מושועבדים להשפעת הגויים, הוא האויב הגדול ביותר שלנו כיום. הסביבה כולה מנסה למחוק את הערכים שלנו. אנחנו מוקפים מכל עבר באפיקורסות, תועבות, שטות, עבודה זרה; הרשעות נמצאות בכל מקום, והיא מציפה את בתינו; רובנו מושפעים מהדברים הללו.

בכל מקום אליו שאנחנו מסתכלים אנחנו רואים את הגויים ואת הערכים שלהם. כסף, ביגוד, ספורט, בידור,

ושומעים, עלולים לגדל פירות רעילים בראשנו. הזרעים נזרעים, כל סוגי הזרעים, וכעת צומח לנו בראש ג'ונגל פורה ראש ולענה.

זהו דבר מדהים; לא היינו אומרים דבר כזה מעצמנו! הלא עברו כבר ארבעים שנה מאז עזבו בני ישראל את ארץ מצרים, ומאז הם חיים יחד במדבר. החיים במדבר היו כמו כולל ענק שעמד תחת פיקוחו של משה רבינו. במדבר לא היתה שום תערובת של גויים, וכעת עם ישראל עומד להיכנס ישירות אל תוך ארץ ישראל. מה כבר יכולה להיות הבעיה?! אולם משה רבינו מלמד אותנו שגישה זו אינה נכונה. יש כאן בעיה גדולה. "וַתֵּאָדָּו אֶת שְׂקוּצֵיהֶם" - ברגע שראינו בעינינו את התרבות של הגויים, את דעותיהם ודרכיהם, התמונה של תועבות אלו נשארת חקוקה בתודעתנו. והתמונה הזו היא סכנה. יתכן מאד שזה יהיה שורש רעיל, שילך ויצמח בנפשך, ומי יודע איזה פרי מסוכן הוא עשוי לשאת.

קשה לנו להבין את אזהרותיו של משה רבינו. מדוע הדברים כל כך חמורים? מה כבר יכול לקרות לנו אם ראינו או שמענו דבר כזה או אחר? אולם מחשבות אלו נובעות מכך שראשנו כבר נטמע בתוך הדעות של הגויים. הם כבר הפכו לחלק מהחיים שלנו, אז אנחנו חושבים שזה נורמלי. אבל אם נאזין לדברי משה רבינו נראה כמה עלינו להיות זהירים. מדהים כמה צריך לחשוש; ברגע שראית את דרכי הגויים, גם אם לא הלכת בהם כלל, הם משפיעים עליך ועל דרכיך, גם אם עבר זמן רב מאז שראית את הדברים. העובדה שראית את זה בעבר עלולה להוות סכנה עבורך בעתיד. לכן מזהיר משה רבינו את עם ישראל שוב ושוב: "פֶּן יֵשׁ בְּכֶם - יִתְּכֶן וַיֵּשׁ שׁוֹרֵשׁ רַעִיל בְּתוֹךְ רַאשְׁכֶם".

כעת אנחנו מתחילים להבין, שמלבד הסכנות שמציבות בפנינו הרדיפות והפוגרומים של הגויים, קיימת סכנה גדולה עוד יותר, ששכלנו ילך אחר דרכי הגויים ודעותיהם - גם אם זה נעשה מרחוק. אין צורך לומר שמי שמתגורר בערים ובשכונות של הגויים חייב להיזהר; אבל אפילו תושבי בורו פארק, וויליאמסבורג ולייקווד, נתונים בסכנה חמורה.

אין לנו דבר נגד הגויים

נקודה זו שאנו נוגעים בה כעת הינה חשובה עד למאד! מוטל עלינו להשיב מלחמה כנגד השפעתו העוצמתית של עשו הממלאת את העולם, והשעיר לעזאזל הוא

מוסר את שיחותי בשפה האנגלית היא סימן לכך שהסביבה לוחצת עלינו.

אני זוכר שבאירופה, יהודים רבים לא ידעו לדבר ליטאית או פולנית. פגשתי הרבה אנשים שלא הכירו את שפת המדינה בה הם חיו. עובדה זו שימשה כחומה החוצצת בין עם ישראל לעשו. והם היו גאים בכך. אני זוכר את בני הדור הישן - הם היו גאים בעובדה שהם לא דיברו את שפת הגויים.

העובדה שאני מוסר את שיחותי באנגלית היא בעל כרחי. לעולם לא הייתי מסכים לדרוש ברבים באנגלית! אלא שקהל המאזינים לא תמיד מכיר את שפת האידיש, ולכן אני נאלץ לדבר באנגלית. אולם באופן עקרוני, כאשר מבקשים ממני לדבר במקום אחר, אני מדבר רק באידיש. גם בבית אני מדבר עם ילדי רק באידיש, מאז שנולדו. אמנם הם עונים לי באנגלית, מה אני יכול לעשות? אבל אני מדבר אידיש; זהו עיקרון אצלי.

בבתי הספר מחייבים אותנו ללמד את ילדינו אנגלית; אני לא אומר שזה דבר רע ללמוד אנגלית, אולם הבעיה היא שברגע שאתה יודע לקרוא אנגלית, נפתחת בפניך היכולת לקרוא את כל הטינופת של אומות העולם. עלינו לדעת שהשעבוד מלכויות משפיע על הפנימיות שלנו בצורה עוצמתית ביותר!

אזהרתו האחרונה של משה רבינו

לאור הדברים נוכל להתחיל להבין את דבריו של משה רבינו בתחילת פרשת נצבים. עם ישראל עומד להיכנס אל הארץ הקדושה, ובהזדמנות זו מזהיר אותם משה רבינו: "כִּי אַתֶּם יֹדְעֵתֶם אֶת אֲשֶׁר יִשְׁבְּנוּ בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם וְאֶת אֲשֶׁר עִבְדוּ בְּקֶרֶב הַגּוֹיִם אֲשֶׁר עִבְדוּתֶם. וַתֵּאָדָּו אֶת שְׂקוּצֵיהֶם וְאֶת גְּלִלְיָהֶם" (דברים כט, טו-טז). ונשאלת השאלה: ומה בכך? הלא כבר עברו ארבעים שנה מאז שבני ישראל ראו את שיקוצי מצרים, וכעת הם נכנסים אל ארץ משלהם, אל ארץ ישראל. איזו משמעות יש לעובדה שבעבר הם ראו את שיקוצי מצרים וגילוליה?

אמנם כאן לימד אותנו משה רבינו, כי ברגע שאתה רואה משהו, גם אם ראית אותו לפני ארבעים שנה, זה כבר נמצא בתוך הראש שלך. עלינו לדאוג לא רק שלא ניטמע ונתערב בין הגויים בגופנו, אלא עלינו לדאוג לשכלנו, ההולך ומתבולל בין אומות העולם. מה יעזור לאדם לגדל פאות ארוכות, אם הן צומחות מתוך ראש של גויים? "פֶּן יֵשׁ בְּכֶם שֶׁרֶשׁ פְּתָה רֹאשׁ וְלַעֲנָה" - הדברים שאנחנו רואים

ניתן להשיג ספרי רבינו בחנויות ספרי קודש ואצל המפיצים:

ספר שערי אורה-ועדי מוסר, ספר לב אביגדור-עבודת האדם בקניני השלמות מכתב יד: קולמוס 072-244-1670

תפילת אביגדור-פירוש וביאור על התפילה מכתב יד: אזל מן השוק

אלקים". הוא היה נראה כמו צדיק גדול, והערכת את מעשיו. אבל אז ראיתי באחד מספריו שהוא כותב בדיחה בנוגע ליעקב אבינו. לא אחזור כמובן על דבריו, אבל זו היתה בושה וחרפה. מזה למדתי שגוי נשאר גוי - רגע אחד הוא נלחם למען האמונה בבריאת העולם, ורגע לאחר מכן הוא לועג לקדושי עליון. ולכן אף פעם לא כדאי להתקרב לגוי, זה לא משתלם כלל וכלל. הדבר דומה לאדם הסובל מצינון כבד, והוא מתעטש ומשתעל - אינך רוצה להידבק מהדעות המדבקות שלו. כך הופך הגוי ברחוב לגוי שבתוך הראש שלך.

אם אתה צריך לעשות אתם עסקים, אז כמובן תהיה נחמד ומנומס, יש לך דרך ארץ, ואתה מקדש שם שמים. אתה מראה שאתה אדם הגון, ואתה עושה רושם טוב, אבל אל תתעניין בו כלל. התנהג כלפיו בחביבות, אבל אל תהיו חברים. אתה פונה אליו ואומר, "בוקר טוב, ג'ו". או "שיהיה לך יום נעים, פרד". אתה עושה עבודה נהדרת!" תהיה נחמד אליו, ברך אותו, מה שזה לא יהיה, אבל היזהר! אל תתרועע עמו, אל תתחבר אליו; אין לך שום קשר אישי אתם כלל. ככל שאנו מתרחקים מהם, גם מהגויים הטובים, כך ייטב לנו.

הסטייק שהושחת

התורה מזהירה אותנו: "ולא תביא תועבה אֶל בֵּיתְךָ" (דברים ז, כו). כמובן, המשמעות הפשוטה היא שלא להביא פסל אל תוך ביתנו - גם אם רק שומרים אותו כמזכרת. אולם הלימוד שמלמדת אותנו התורה רחב יותר, והוא, שאין לנו להכניס אל ביתנו שום דבר מתועב, שום דבר של עשו. והתורה גם מסבירה לנו את סיבת הדבר: "וְהָיִיתָ חָכֵם כְּמֵהוּ" - תועבה המוכנסת אל הבית, משנה את כל האופי של הבית והופכת אותו לבית של תועבה. יכול להיות לאדם בית נהדר, אולם אם הוא מכניס אל תוכו משהו של עשו - הבית נהרס. הדבר דומה לנתח בשר משובח שנפל אל מקום מזוהם - עכשיו הבשר כבר אינו שווה כלל!

ולכן, עלינו לשמור את הגוי מחוץ לביתנו ומחוץ לשכלנו, ככל הניתן. בימינו זו עבודה גדולה מאד, כי הדעות של הגויים מחלחלות אל תוך חיינו. האוויר בחוץ הוא אוויר טמא, והוא חודר מבעד לדלת, ולמרבה הצער, בבתי רבים הגויים כבר אינם נאלצים להתגנב פנימה; הדלת פתוחה לרווחה ואנחנו מזמינים אותם להיכנס אחר כבוד.

כמובן שאסור להכניס אל הבית מכשירי צפייה חס ושלום. אל תתנו לעשו להיכנס אל ביתכם, כי הוא פוער את פיו הגדול, ודברי הליצנות שלו נשפכים החוצה אל תוך הסלון שלכם. אף אחד לא היה רוצה שצינור הביוב של הרחוב יתנקז אל תוך ביתו!

הקרבת האחד והיחיד שמטרתו להדגיש נקודה זו. התורה מלמדת אותנו שהתרופה כנגד השפעתו של עשו היא, להקריב את עשו כקרבן, אבל לא קרבן המוקרב על גבי המזבח - לעשו אין מקום כלל וכלל בבית המקדש. תחת זאת אנחנו לוקחים אותו הרחק הרחק - מרחיקים אותו מירושלים ככל האפשר - ומשליכים אותו אל התהום. מסלקים אותו מעל פנינו כדי שלא נתפתה שוב על ידו. ובעודנו מביטים בו מתגלגל במורד ההר התלול, מתנפץ לחתיכות קטנות, אנו זוכים לכפרה מדרכינו הרעות.

אם חפצים אנו להיפטר מחטאינו ולהשיג כפרה על הטעויות שעשינו, אחד הדברים החשובים ביותר שעלינו צריך לעשות הוא להיפטר מעשו. אין הכוונה שעלינו לצאת לרחוב ולהיפטר מגויים. איננו מתכוונים לקחת גויים ולזרוק אותם מהגג. תעזבו אותם; אין זה ענייננו כאן. אל תילחם עם הגויים! עליך להילחם עם הגוי שבתוכך - שהוא הגוי הקשוח ביותר - ולהיפטר ממנו. ברגע שתמצא אותו ותאחז בו, תגלה שהוא דייר שמסרב לזוז ממקומו. והאמת היא שאתה אוהב את הדייר הזה. תתפלא לגלות עד כמה אתה אוהב את הגוי הזה שבתוכך - אתה מסרב להיפרד ממנו.

משל למה הדבר דומה, לבעל דירה שאינו שבע רצון מהשוכר שלו, המסרב לפנות את הדירה, והמשכיר מחליט לפנות אל בית המשפט על מנת שיפנו את השוכר בכח. אולם אז, כשנציג החוק מגיע, בעל הבית מתחיל לזמר זמירות מסוג אחר: "לא, איני יכול לוותר עליו. אני רוצה אותו!". אנחנו רוצים את השוכר הזה בתוכנו! זו הבעיה האמיתית כאן, הגוי שנמצא בתוך הראש שלנו - לא הגוי ברחוב.

אין לנו שום דבר נגד הגויים, איננו מרגישים שום טינה נגדם. כל עוד הם אנשים הגונים, אין לנו כל בעיה אתם. איננו שונאים אותם; למה לנו? כמובן שאנחנו שונאים את הפושעים שבהם. גם לליברלים שהורסים את אמריקה איני רוחש חיבה מיוחדת. אבל גוי הגון, אין לנו שום דבר נגדו.

אדרבה, גויים טובים הם ברכה לעולם. אני יכול לציין כמה וכמה גויים טובים. לפעמים יש גוי טוב שמגיע ואומר דברים טובים שעלינו לשמוע; הוא מציע הצעות מועילות בתחום הפוליטיקה, הבטיחות, וגם מעלה רעיונות כיצד להילחם באבולוציה; כל מיני דברים טובים.

שמור מרחק

אולם עלינו לשמור מרחק, ככל הניתן, גם מהגויים הטובים, שכן דרכינו שונות מדרכיהם. היה פעם גוי שלחם מלחמה עיקשת נגד תורת האבולוציה. הוא כתב ספרים נגד תיאוריה זו, והגן בכל עוז על אמונתו ב"בראשית ברא

לסיפורת, לדרמה, למחזות. אנשים כותבים סיפורים מהדמיון שלהם, או משלמים לאדם כסף כדי להציג כך וכך, ואנשים יושבים שם וקוראים או צופים, בכובד ראש, כאילו מדובר במשהו בעל משמעות.

ואל תטענו בפני שאתם רק קוראים או צופים, אבל אין לזה שום השפעה עליכם. יש לזה השפעה! זה משאיר ריח רע. לא יתכן בית טוב ונאה כשיש בו ריח גרוע. החמרים הללו מפיצים ריח נורא בכל ביתך. אך לצערנו ישנם אנשים שכל כך התרגלו לריח הרע של עשוי, עד שהם חושבים שזה טבעי.

נסו ככל האפשר להרחיק את הדעות של עשוי מבייתכם. אפילו מהגינונים וההרגלים שלהם עלינו להתרחק, אפילו כאלה שכבר הוכשרו. אוכל סיני כשר. מה הפירוש של אוכל סיני כשר?! זה כמו בשר דבר אחר כשר. אסור שיהיה שום רמז של עשוי בחייך. אל תתן לשום ריגוש רדוד של ספורט ותרבות לחדור אל ביתך!

חיידקים של עשוי

השפעתו של עשוי מרוקנת אותנו. הם מפיצים חיידקים רעילים, ואנחנו נדבקים מהם. כל הרשעות שרואים בקרב היהודים היא רק בגלל שהם מחקים את הגויים. מדוע יש כיום כל כך הרבה מקרי גירושין בקרב יהודים? יהודים אינם מתגרשים; זה לא בטבע שלהם, אלא שהם למדו זאת מהגויים. יש עוד כל כך הרבה דברים מרושעים אותם אנחנו לומדים מהגויים. כל המושג של "בידור" הגיע מהגויים. אין מושג של בידור יהודי! כמוכן, היום הוא כבר קיים; אבל הכל הגיע מעשוי, אלו הם חיקויים של אומות העולם.

ולכן, הקרבן החשוב הזה, על אף שהוא אינו מוקרב על גבי המזבח, בכוחו לכפר יותר מכל קרבן אחר. לזרוק את השפעתו של עשוי מההר ולרסק אותו לרסיסים - זוהי כפרתנו! להיפטר מהשפעתו של עשוי ככל האפשר, זוהי הדרך האמיתית לתשובה. כי הטעויות שלנו, החטאים שלנו, השיקולים המוטעים שלנו, כולם הם חיקויים של אומות העולם. האשמה לקיצור ימינו בעבודת ה' מוטלת על עשוי ועל שאר הגויים. ולכן השעיר נושא את עוונותינו אל ארץ גזרה.

דרך התורה היא להשיב מלחמה שיערה כלפי השפעות החיצוניות ככל יכולתנו. כמוכן, יש אנשים ששמחים לשמע הדברים. הם רוצים לצאת וכאן ועכשיו ולפתוח במלחמה עזה. אבל לא על זה אנחנו מדברים כאן. יש מקום גם לזה, להתייצב אל מול תועבותיהם של האומות - אני כותב כל הזמן מכתבים לראש העיר, וכן לאחרים, ומוחה כנגד הצורה שבה הם הורסים את אמריקה - אבל איננו מדברים על זה כעת. הדרך החשובה ביותר לשחרר את עצמנו משעבוד המלכויות של החיים בין הגויים היא

אדם שעל גג ביתו מתנוססת אנטנה הקולטת פנימה את השפעתו של עשוי, ידע נאמנה שאין לו חלק לעולם הבא! כך אומרת המשנה (סנהדרין ז, א), שהקורא בספרים החיצוניים אין לו חלק לעולם הבא! ואדם זה לא רק קורא בהם, אלא מזמין אותם אל ביתו בכל ערב - הוא יושב וצופה בתכניות ובסרטים שלהם - אז הוא יכול לשכוח בוודאות מעולם הבא! אין כל ספק בכך; ואגב, אני מבקש שתפיצו את דברי. לא יתכן בית יהודי שיש בו מכשיר צפייה. אין שתי דרכים בזה; או שיש לכם בית שהוא בית המקדש, או שיש לכם מכשיר צפייה. אי אפשר לקיים שניהם.

מנקים את הבית

ומי שחלילה עדיין מחזיק את עשוי בביתו, יש לו כעת הזדמנות לשלוח את השעיר לעזאזל. קח את המכשיר והשלך אותו מצוק גבוה. ואם אינך מתגורר בסמוך להר, אפשר לזרוק אותו מהחלון. אם אתה גר במרתף או בקומה ראשונה, אז תסחוב את המכשיר לגג, וודא שאף אחד אינו עובר במדרכה שמתחת, וכשהשטח פנוי, השלך את המכשיר, והבט בו בעודו נעשה איברים איברים. ניתן גם לקחת פטיש ולנפץ אותו; אפשר לנפץ את החלק הפנימי, ולהשתמש בקופסה כמדף לספרים. אשתך לא מרשה לך? אז תן לה קצת כסף כדי לצאת לקניות, ואז, כשהיא אינה בבית, זרוק את המכשיר מהחלון. שווה לך להשקיע כל כסף שבעולם כדי להוציא את התועבה מבייתך.

בכלל התועבות שאנו שולחים על גבו של השעיר לעזאזל וזורקים מעבר לצוק הוא חומר הקריאה של הגויים. מגזינים, ספרי קריאה, אפילו ספרי ילדים. בספריה הציבורית קיימים אינספור ספרים מתועבים. זה מה שמציעים היום לילדים בספריות; הספריה מלאים בספרים טמאים. פעם היו בספריות ספרים טובים; הם לא איפשרו להכניס שום ספר שיש בו פריצות ותועבה. אמנם הספרים לא תמיד היו חכמים מדי, אבל הם היו ספרים טובים. הם לימדו אותך איך לעבוד קשה ולהתפרנס, איך תוכל להפוך לאדם עשיר באמצעות אופי טוב. אלה היו הספרים הישנים בספריות. אבל היום זה נורא מה שיש שם, נורא ממש.

מנקים את הראש

אך עד כמה שמוטל עלינו לזרוק את הספרים והמגזינים של עשוי אל מחוץ לבית היהודי, לא פחות חשוב הוא לזרוק את הדעות של עשוי מתוך שכלנו. אנו מצווים להשליך מעל הצוק את כל הערכים של אומות העולם. אנחנו לועגים לדברים שבעיניהם הם חשובים. ספורט זה שקר. בידור הוא שקר. הספרות היא שקרית. הספרות של הגויים הוא שקר וכזב; הדברים המסופרים מעולם לא התרחשו. מה אומר ומה אדבר - יהודי אמריקה כבר הרגלו

מתוך תשובות שהשיב הרב זצ"ל לשואלים

שאלה:

האם אפשר ללמד ילדים להעריך את העולם?

תשובה:

בהחלט! לא רק שזה אפשרי, אלא זה הזמן ללמד את זה. כדאי לומר לילד, "נכון שהשמש הזורחת היא יפה כל כך?" הסבירו לו את היתרונות של השמש. השמש מחממת אותנו, מספקת לגופנו ויטמינים, ונותנת לנו אור. והכל זה אנרגיה ללא עלות! אף אחד לא ישלח לך חשבון על זה. אור השמש הוא יפה כל כך!

הגמרא אף אומרת שהשמש היא משל לקב"ה. כשם שהשמש מציפה את העולם באור, אור ושמחה, כך גם הקב"ה. וכך בהחלט אפשר ללמד ילדים להנות מהשמש.

אגב, עלינו ללמד את זה גם לעצמנו. הבה נהנה מהשמש. הברכה הארוכה ביותר בתפילתנו היא ברכת יותר המאורות, שכל כולה שבח והודאה להשי"ת על השמש. האין זו צביעות? הברכה מתארת כיצד המלאכים מתרגשים ומתלהבים מהשמש ומשבחים את ה' בקול רעש גדול: "קדוש קדוש קדוש!" בהתרגשות רבה הם משבחים את ה' - ואנחנו, אלו שנהנים מהשמש, איננו מעוניינים. אנחנו ישנים.

אם כן יש לנו הרבה עבודה לעשות עם הילדים ועם עצמנו.

על ידי שננער את עצמנו מכבלי דעותיו של עשו הממלאים את ראשינו.

יום כיפור כל השנה

זוהי הכפרה של השעיר לעזאזל. כאשר אנחנו דוחפים את עשו אל מעבר לצוק, ומביטים בו בעודו נעשה איברים איברים, אנחנו מחדדים ומדגישים את ההכרח לשחרר לחלוטין את עם ישראל מכל השפעות הגויים. זהו הטעם שכפרה זו של שעיר המשתלח חזקה יותר מכל הכפרות; כפרה שאין כמותה בשום מקום אחר בתורה. "וְנִשְׂא הַשְּׂעִיר עָלָיו אֶת כָּל עֲוֹנוֹתָם" - השעיר נושא יחד עמו את כל עוונותינו, כי השפעתם של אומות העולם היא זו שדיכאה את רצוננו האמיתי - הרצון לעשות את רצון ה'.

ולכן במשך כל השנה, ולא רק ביום כיפור, אנחנו לוקחים את השעיר הזה וזורקים אותו מהצוק, והוא נושא עמו את חטאינו. כשאתה מרסק את השפעתו של עשו, כשאתה משתחרר מהשפעתו, זו הכפרה, זו הדרך להיפטר מחטאיך. כי חלק גדול מאוד מחטאינו מוטל על ראשם של הגויים; רוב החטאים שלנו הם החטאים שלהם. רק כאשר היהודי זורק את עשו הרחק ממחנה ישראל, הרחק מירושלים, וזורק אותו מהצוק - הוא נפטר מהשפעותיו של עשו, וכעת הוא מוכן להשיג את הגדולה שלשם השגתה הביא אותנו הקב"ה לעולם הזה. הגדולה של "רצוננו לעשות רצונך!"

שבת שלום ומבורך!

בואו נהיה מעשיים

משליכים את השעיר

לכל אחד מאיתנו יש בחייו "עשו", קטן או גדול, אותו עליו להשליך החוצה. בלי נדר, השבוע נקדיש מדי יום חמש דקות כדי להתבונן באורח חיינו ולבחון האם מעורבים בהם ערכים, דעות או הנהגות המושפעות מאומות העולם, ונשתדל למצוא דרכים כיצד להשליך אותם אל מעבר לצוק.